

פרופ' ש. אטינגר

ייחודה של האנטישמיות בימינו

(הרצאה ביום קיץ של "חוג מורשת", כ"ד.2.74, בת"א)

השאלה המרכזית בחקר האנטישמיות, שנשאלה פעמים רבות היא: האם האנטישמיות המודרנית היא התפתחות היסטורית של שנאת ישראל בדורות קודמים או שמא היא תופעה חדשה? אני רואה באנטישמיות תופעה הפושטת צורה ולובשת צורה במהלך ההיסטוריה, אולם עיקרה — שנאת היהודים ושלילת היהדות — נמשך ברציפות מהתקופה התאיליניסטית עד ימינו. לכן טוענים, לדעתי, אלה המנסים להפריד בין אנטישמיות נאצית לזו הערבית או הרוסית והיוצאים לדרך באלו האחרונות במנותק מיסודותיהן ההיסטוריים. ברור שיש סימני היכר ייחודיים לגילויי האנטישמיות בכל ארץ ובכל תקופה. אף־על־פירכן כל דיון באנטישמיות יש לפתוח בשאלת היסוד — מהו טבעו של פנומן זה שהחזיק מעמד למעלה מ־2000 שנה ושלמרות כל השוני בצורות אפשר לראותו כתופעה אחידה.

מעט תופעות בדברי ימי בני־אדם אפשר לראות בהן רציפות או התמדת־קיום במשך תקופה כה ארוכה. מספר האומות והתרבויות שבקרבתן חיו ופעלו היהודים בתקופות שונות היה גדול מאד. בדרך הטבע נוצרו יחסים בין היהודים לבין אומות שסביבם וכתוצאה מיחסים אלה נוצר גם מתח. מתח זה איננו מוגבל לתקופה היסטורית מסוימת והוא איננו מתמצה במה שמכונה "אנטישמיות". גם קווי ההבחנה בין אנטישמיות מודרנית לבין שנאת ישראל מסורתית אינם מספקים לצורך זה. הבעיה היא ביסודה בעיית יחס־הגומלין בין ישראל לעמים, בין לא־יהודים ליהודים וזוהי המסגרת הנכונה שיש לרונן בה בפנומן זה. כשמנסים לחשוף את שורשי האנטישמיות אסור לטשטש את הצד האחר של התמונה, כלומר, את פעילותם, אופיים ואירגונם של היהודים כגורם ביצירת המתח ההדדי שהתפתח במהלך ההיסטוריה.

אין ברצוני בדברי היום לנסות לחשוף את כל שורשיו ההיסטוריים של המתח ולבדוק כיצד נוצר יחס זה של הסביבה הנכרית ליהודים ומה היו גילוייו בתקופות הקדומות. לצורך הדיון היום די אם אנדיר את האנטישמיות כאחת התופעות הפסיכולוגיות והאידיאיות החשובות ביותר של התרבות האירופית (ובמידת-מה גם של התרבות המוסלמית) שמצאה לה ביטוי חברתי במאה השנים האחרונות. היא גורם קבוע ביחסי הברה ובתודעה העצמית של בני-אדם. אין אנו יכולים לדמות היום את תרבותה של אירופה, את אירגונה ואת האידיאולוגיות המקובלות בה ללא אנטישמיות. האנטישמיות היא תופעה קבועה במערכות אלו מפני שאינה ניתנת למחיקה. אפילו כאשר מנסים לדחוקה מהמורשת התרבותית, הרוחנית, הדתית והאידיאולוגית של אירופה נותר המישקע ההיסטורי העבה של היחס השלילי ליהודים וליהדות.

כאמור, אחד מסימני המיכר הבולטים של פגומן זה הוא רציפותו ההיסטורית הארוכה שבאה, במידה רבה, כתוצאה מן הערך בה רגילות היו החברות האירופיות הנוצריות למסור את נכסיהן הרוחניים והחברתיים מדור לדור. מתקופת ימי-הביניים נתגבשה שיטה מיוחדת של מסירת נכסים אלה, שהיתה מעוגנת בדפוסי לימוד ומסירה שנוכל לכנותם בשם דפוסי סטיריאוטיפיים. כלומר, רעיונות, אמונות ודעות היו לובשים דפוס סטיריאוטיפי כדי שאפשר יהיה למסורן בקלות מדור לדור. אם נתבונן בספרי לימוד מימי-הביניים או בספרי הדרכה לאמנים או ביצירות אמנות שונות, נמצא שבולטות בהם הצורות הסטיריאוטיפיות. אין תימה לכן, שגם ההתייחסות אל היהודי והמתח שבין הסביבה הלא-יהודית ליהודים לבשו צורה זו של סטיריאוטיפ שלילי ודמותו של היהודי והיחס אל היהודי הושפעו במידה מכרעת מתהליך למידה פסיכולוגי ותרבותי זה. אולם כמו דפוסי אחרים גם הסטיריאוטיפ היהודי אינו אחיד, אינו נתון אחת ולתמיד, אלא מושפע ממהלך החיים הריאליים ומן התמורות העוברות על החברות בתן הוא מתקיים.

מן המקובלות בהיסטוריוגרפיה היא ההנחה שהמעבר מימי-הביניים לזמן החדש, התפשטות הראציונאליזם וההשכלה, הנהגת שיטת חינוך מודרני ודימוקראטיזציה של החיים ושל החברה השפיעו לטובה על מצמדו של היהודי בחברה הסובבת וסופם שישפיעו על הסטיריאוטיפ היהודי במגמה לטשטשו ולהעבירו מן העולם; שכן ביטחם הראציונאליסטית של בני תקופת ההשכלה לחברה ולסדרי החיים נשענת על העיקרון שכל בני אדם, ויהודים בכלל זה, נידונים כיהודים על פי מעלותיהם ומגרעותיהם, ללא הבדל סוציאלי, שייכות לאומית או דתית. אבל דווקא עם התפשטות רעיונות ההשכלה באו אלמנטים אידיאיים וחברתיים חדשים אשר בהשפעתם לא זו בלבד שלא טשטש הסטיריאוטיפ היהודי העויין, אלא אף נתחזק מכמה בחינות. טעותם הגדולה של אלה אשר תניחו שהאנטישמיות המודרנית היא ירישת העבר, המשך הדעה הקדומה שהתגבשה בימי-הביניים בהשפעת הכנסייה, היתה בכך שהם ראו צד אחד של המטבע בלבד; כלומר, הם לא הביאו בחשבון את האלמנטים החדשים, את הזרמים החברתיים והרוחניים החדשים שהביאו לחיזוקי-היטל של הסטיריאוטיפ היהודי השלילי.

ייחודה של האנטישמיות בימינו

במקום אחר ניסיתי להוכיח שנקודת הצירוף בין המורשת האנטייהודית המסורתית והיחס השלילי ליהודי וליהדות שבמחשבת הריאליסטית והמאטריאליסטית של המאה השמונה-עשרה לבין האנטישמיות הגזענית החדשה היתה בחוגי ההגליאנים הצעירים ובמסגרת מחשבתם.

דווקא זרמים מודרניים, כגון הרומנטיקה והלאומיות, מגמות מסוימות בתוך המחשבה הסוציאליסטית וכן הדארוויניזם החברתי ותורת הגזע נחננו לסטיריאויזם היהודי באירופה תנופה חדשה ובתנאים של חברה דימוקראטית-שוויונית נתנו לו גם משמעות חברתית ופוליטית חדשה שהביאו לאינטנסיביות יתירה בהתייחסות נפשית, חברתית ואינטלקטואלית של בן אירופה אל היהודי ואל מורשתו. עצם העובדה שהתארגנות פוליטית מודרנית חייבת לצאת מהנחות אידיאולוגיות מסוימות ולפנות לציבור אנשים גדול, עצם העובדה שהדימוקראטיאציה של השלטון ושל סדרי החברה איפשרו לאיש הפשוט לקחת תבל גדול יותר בקביעת אופיה של החברה ודרכי פעולתה, כל אלה נתנו דחיפה מחדשת להתייחסות ישנה זו והפכו אותה בעיני רבים לשאלה משמעותית מאד.

בנסיון להבין את ייחודה של האנטישמיות שבימינו יש ליתן את הדעת על כמה נקודות מרכזיות.

א. מקורו של הסטיריאויזם בהתנהגותם של ההמונים. מבורני שהתפתחות החברה המודרנית החל מן המאה השמונה-עשרה ואילך אינה מסייעת להקטנת ערכם של הסטיריאויזמים בחיי החברה והתרבות. נהפוך הוא, הכמות העצומה של המידע המזורם אל האדם בחברה המודרנית וייעול השיטות של מסירת האינפורמציה גורמים לכך שיכולתו של האדם, אף של אדם מושכל, ליצור לעצמו שיפוט עצמאי רחני-אינטלקטואלי או ערכי לגבי התופעות השונות לא זו בלבד שאינה גדלה, אלא אף פוחתת והולכת. האדם המודרני שבוי במערכת הסטיריאויזמים לא פחות, ולפעמים אף יותר, מאשר האדם בן המאה התשע-עשרה או השמונה-עשרה. הוא בתכרח נזקק לסטיריאויזם, בכדי להכניס שיטה וסדר כלשהם לתוך שפע האינפורמציה המגיעה אליו. הסטיריאויזם איננו יכולה להיעשות על-ידי אמצעי התיקשורת התמוניים, אך גם על-ידי בית-הספר, ספרי-עזר וכלי-לימוד פופולאריים אחרים. לכן, התנחת שכתוצאה מן השואה וההשמדה ההמונית יחול שינוי יסודי ביחס החברה הנכרית ליהודים איננה נראית, לדעתי, כמבוססת, שכן התודקקות לסטיריאויזמים — ובכלל זה לסטיריאויזם היהודי שמתבע בריאתו יש בו אלמנטים רבים של שלילה ועוינות — תימשך. היא חלק אינטגרלי של עולמו הרוחני של האדם המודרני.

ב. מרכזיותה של שאלת היהודים. זאת היא אחת הבעיות החשובות ביותר בבירור מהות האנטישמיות. החשיבות שמייחסים לשאלת היהודים בחוגים רחבים היא מחוץ לכל פרופורציה בהשוואה לבעיות הנראות כעינינו כבעיות הריאליות של החברה המודרנית.

למרכזיות זו שני מקורות. המקור האחד: היחסים החברתיים, הכלכליים והמדיניים במקומות ישיבתם של היהודים, שהם תוצאה מן התמורות המופלגות במעמדם ובפעילותם של היהודים בין 100—150 השנים האחרונות. במאה השמונה עשרה היו היהודים ברוב המדינות קבוצה שולית. מבחינה גיאוגרפית בשולית של אירופה — במלכות פולין ובקיסרות העות'מאנית, ומבחינה חברתית כבולים במסגרת צרה של משלוחי ירד יהודיים מסודתיים — כספים, תיווך וכמה ענפי מלאכה. במשך המאה התשע עשרה חלה התווה למקומות מרכזיים מבחינה גיאוגרפית, למרכזי החיים הכלכליים והתרבותיים; לאחר מכן, הם החלו להשתלב גם בחיים המדיניים. במאה העשרים הפכו היהודים לקבוצה לאחד האלמנטים המרכזיים בחייה של אירופה. עצם התקדמותם של יהודים רבים במערכות החברה, שינוי אורח חייהם, דרכי פעולתם וכדומה מהווים גורם לא סבוטל בהחלטות יחסי התחרות ומתיחות בינם לבין סביבתם. ככל שהיהודים נעשים פעילים יותר כן גדל המגע בינם לבין הלא-יהודים. כלומר, מספר גדול יותר של יהודים משתלב במערכת החיים הכלכליים, התרבותיים והמדיניים של מדינות מגוריהם ותוצאה מכך גדל שטח החיכוך בין היהודים לסביבה הנכרית וגדל סבך הבעיות שביחסים ההדדיים.

המקור השני למרכזיות זו של שאלת היהודים היא מרכזיותם הרוחנית-אידאולוגית. אפילו באותן חברות בהן מבחינה ריאליה היהודים אינם ממלאים תפקיד חשוב, מוקצה להם מקום רב בתודעת הציבור על בסיס המורשת הדתית או העקרונית האידאולוגיים המקובלים באותה חברה. קשה לאדם שגדל על ברכי התרבות האירופית להיות נייטרלי ביחסו אל היהודים.

ג. הבעיה השלישית היא בעיית המעבר מהיהודי האינדיבידואלי ליהודי הקולקטיבי. ההנחה, במיוחד של אבות המחשבה הציונית, היתה שהמתח הקיים בין לא-יהודים ליהודים הוא תוצאה של מצבם המיוחד בעולם כמיעוט גזתי בכל הארצות. זוהי סיטואציה יהודית ייחודית, המתגלה בראש וראשונה בתחום הפוליטי, אבל היא מוחשית גם בתחום הכלכלי וכו'. כלומר, מכיון שליהודים אין מדינה משלהם או מכיון שהיהודים מרוכזים במקצועות מסוימים נוצר כלפיהם יחס שלילי ויחס זה יעבוד מן העולם במידה שתחול נורמאליזציה בחיי היהודים. מכאן ההנחה שאם תיעשינה פעולות קולקטיביות של היהודים עצמם (וגם של לא-יהודים) כדי לשנות את המצב הזה ייעלמו, או לפחות יצטמצמו, בהדרגה המתחים הלאומיים והחברתיים. ואם תקום מדינה יהודית או חברה יהודית המבוססת על יסודות בריאים, שתהיה דומה לחברות של עמי הסביבה, או ייעלמו המתחים כליל. הגורל היהודי המיוחד, כלומר הלא-נורמאלי, זה ההופך יהודי למה שהיננו, ילך וייעלם. זאת היתה התיאוריה הציונית ועל יסודה התוותה הדרך לפתרון, שאלת היהודים או פתרון שאלת הניכור של היהודים בסביבה הלא-יהודית. מבלי להיכנס כעת לבעיית מקורות תיאוריה זו ולבדיקת התנאים בהם נתגבשה, דומה שאפשר לומר שכמה מהנחות אלו לא התאמתו. היהודי הקולקטיבי, כלומר היהודי היושב בתוך החברה היהודית, לא איבד את סימני ההיכר היהודיים המיוחדים וקיומה של מדינה יהודית לא החליש בעיקרה את המתחים שבין היהודים ללא-יהודים. לא נחלשו גם סימני ההיכר של

המתיחות והעוינות — הסטיריאופיואציה והנסיגה להעביר את הדימוי השלילי של היהודי האינדיבידואלי אל הקולקטיב היהודי. כלומר, המתיחות העוינת, מורשת ההיסטוריה האירופית, מועברת לימינו ומשלכת על הכלל היהודי. כיום יותר מאשר אי פעם ברור שאנטי-ציונות ואנטישמיות חד הן. יותר נכון: האנטי-ציונות היא המשך היסטורי ופסיכולוגי ישיר של האנטישמיות. אין כל יסוד לחניה שקיומו של מרכז מדיני יהודי, קיומה של פעילות יהודית מדינית וחברתית מכוונת וקולקטיבית, ישברו את רצף הסטיריאופיואציה או את מרכיבות היהודים בתודעת הבריות. אם לפנינו צריך היה להמציא את, זקני ציון, אלה היושבים בטקס סתר ונפנפים, כביכול, אחת לשנה בלילה, בבית-הקברות הישן בפראג, כדי לתכנן את מזימותיהם של היהודים להשתלט על העולם — הרי בזמננו אין צורך בכך. די להכריז שהסתדרות הציונית וממשלת ישראל תהיה המרכז של, זקני ציון, הממשיכים וטווים את תוכניותיהם.

מהמאה השמונה-עשרה הפכה השתלבותו של היהודי בחברה הסובבת, הפיכתו לחלק מחברה זו, חלק מתרבותה ומאורח חייה, למגמה העיקרית בתולדות העם וכתוצאה מכך היסוד היהודי שביהודי נשחק בתדרגה. היהודי נחשב ליהודי כיון שנשאר נאמן לדת או למורשת משפחתית או קיים לפחות כמה טקסים. כגון: בר מצוה וקבורה. בכל השאר התבדלים בין היהודי לסביבתו נעלמים בהדרגה. הספציפיקה היהודית, אופיה המיוחד של החברה היהודית ושל אורח-החיים היהודי, ננטשו בתדרגה. דומה שכתוצאה מהתפתחות התנועה הלאומית היהודית חלה מהפכה בחיי העם היהודי. באופן אובייקטיבי — חלקם של היהודים בחיי העמים שבקרבתם הם יושבים גדל והולך, כלומר נמשך תהליך המעורבות של היהודי בחברה הסובבת, שמבחינה לשונית ותרבותית הוא תופך דומה לה לגמרי, אולם המעורבות היהודית שלו, תרגישות היהודית, לא זו בלבד שאינה פחותה בשל כך, אלא לעתים אף גוברת.

אויבי היהודים מזהים את הכלל היהודי עם אינטרסים יהודיים מיוחדים המנוגדים, כביכול, לאינטרסים של העמים, ובטענה זו מתגלה, כמובן, המורשה העוינת הישנה. האנטישמי גורס שיש תוכניות מדיניות ורוחניות ספציפיות, שהיהודים כאילו רוצים להשיגן בניגוד לעולם ועל חשבון העולם. ומשורש זה עצמו נובע גם יחסו למדינת ישראל, כלומר אל יהודים כקולקטיב. היחס השלילי לא זו בלבד שאינו נחלש עם התמדת קיומה של מדינת ישראל אלא אף גובר והולך. דומני שעד עכשיו ברוב המדינות עדיין לא התפתחה גישה חדשה אל היהודי. הכלל היהודי ממשיך לשאת על גבו את המטען ההיסטורי של האנטישמיות, את, סבל הירישה של היהודי האינדיבידואלי בתקופות קודמות, וזאת בניגוד לפרוגנוזות של אבות המחשבה הציונית.

עד כאן ציינו בקצרה את סימני ההיכר של האנטישמיות ואת הפתרונות הציוניים לסילוקה וכעת תבה נבדוק את המצב בעולם אחרי מלחמת-העולם השנייה, בשנות קיומה של מדינת ישראל.

ההתייחסות ל'שאלת היהודים' — ואין זה משנה אם היא חיובית או שלילית — פעילה יותר בחברות בעלות אידיאולוגיות רשמיות או בחברות שהדפוסים האידיאולוגיים הם חלק ממנהגותן. היא תופסת מקום צנוע בהרבה בחברות שהן נייטראליות מבחינת אידיאולוגיה או אלו המקצות לאידיאולוגיה מקום שולי בחיי החברה המדינית. בחברות בעלות אידיאולוגיות רשמיות — בעיית כיום והעדים בחברה ומקומם בתוכה תופסים מקום חשוב בתודעה הציבורית. בעולם המודרני החברות בעלות האידיאולוגיות הרשמיות מצויות ברובן הגדול במדינות המתפתחות, וברור שבחוכן האידיאולוגיה תופסת מקום חשוב יותר מאשר בחברות המערביות המפותחות, והדבר נותן אותהו בהתייחסותן לציונות ובעקיפין ל'שאלת היהודים'. גם בברית המועצות, למרות האכזבות מהאידיאולוגיה הרשמית, שהן מנת חלקם של רבים כיום, עדיין שולטת בה הכמיתה לאידיאולוגיה, טהורה או מתוקנת שהיא בעלת משמעות גדולה לרוב הרוסית. ואין תימה לכן שהאנטישמיות בברית המועצות משמעותית יותר מאשר באירופה המערבית. מכאן יובן מדוע בברית המועצות, בארצות מתפתחות ובחוגי השמאל החדש מצויים כיום המוקדים של התייחסות אינטנסיבית ל'שאלת היהודים' ושל האנטישמיות החדשה.

נסיון הכללה זה אינו צריך, כמובן, לסתור את הבדיקה הקונקרטית לגבי כל חברה וכל מדינה ואת הצורך לבדוק במה שונה ההתייחסות ל'שאלת היהודים' בארצות השונות. אחרי מלחמת העולם השנייה והשוואת הדבר תלוי לא במעט גם בכך האם העמדה הנסיון ההיסטורי והסטריאוטיפים שנתגבשו בדורות קודמים בפני ביקורת ודיון ראצינאליים, האם אימי המיטור הנאצי וההשמדה ההמונית הובאו לידיעת הציבור, האם עובדות אלו הוכנסו למערכת החינוך על בסיס של ניתוח היסטורי ראצינאלי. מתברר שכוחה של אידיאולוגיה אנטישמית קטן בהרבה בארצות בהן השואה היהודית הגיעה לתודעת הציבור מאשר בחברות ובמדינות בהן לא העמידה שאלה זו לדיון ביקורתי, לדיון ערכי, ולא הפכה חלק של המערכת החינוכית. בתחום זה יש הרבה משותף בין ברית המועצות למדינות ערב ולרבות מן המדינות המתפתחות. מבחינה זו יש הבדל עקרוני בין גרמניה המערבית. שייכתן ומספר הנאצים בכוח גדול בה עדיין, אבל בתחום חיי החברה והתרבות שאלת האנטישמיות והשוואה העמדה לדיון ציבורי, גידונה, הוצגה והובלטה במערכת החינוך ובמערכת המשפטית והחברתית-אדמיניסטרטיבית, שעה שבברית המועצות לא הוצגה ולא גידונה שאלה זו אלא במקצת בשנות המלחמה ולאחר מכן טושטשה במתכוון. זהו הבדל מהותי: בגרמניה הפושעים הנאצים הועמדו לדין במספרים גדולים ונידונו (לצורך זה לא כל כך חשוב כיצד נתנו בהם לאחר מכן) וברוסיה, לעומת זאת הושכחו, כאמור, הפושעים נגד העם היהודי. גם הפושעים מימי סטאלין, משימדי התרבות היהודית והאינטליגנציה היהודית, מנהלי המסע נגד הקוסמופוליטיזם — לא הועמדו לדין, אלא נשארו במקומותיהם וממשיכים לקבל את הפנסיה שלהם. עד היום אסור להתלונן על פושעים אלה ואפילו לחשוף אותם.

אינני בא להפחית מאשמתה ההיסטורית של גרמניה בפשע השמדת העם היהודי. אישית יש לי רגשות עזים נאד כלפי גרמניה. אף-על-פי-כן לא אני צדקתי בפולמוס

ייחודה של האנטישמיות בימינו

הגדול בדבר, גרמניה אחרת' אלא בן-גוריון. כיום גרמניה ביחסה ליהודים היא גרמניה אחרת בגלל העובדות שהזכרתי לעיל.

אילו נעשה ברוסיה נסיון של דיון גלוי ונוקב ב,שאלת היהודים, אילו נעשה נסיון של ביקורת העבר מנקודת ראות ערכית — הית הדבר מביא לביקורת של היסודות הרוחניים וההיסטוריים של הטיטה כולה. דבר זה לא ניתן לעשות בתנאי המשטר הנוכחי ולכן הסטיריאוטיפיזציה ודרכי התעמולה, אך גם העמדות הרבות שהיהודים תופסים בחיי רוסיה, גורמים לכך ש,שאלת היהודים, שלפי ההלכה הרשמית איננה קיימת כלל, תופסת למעשה מקום בלתי פרופורציונאלי בחיי החברה והרוח של המדינה, והנטיה בציבור היא להמשיך את היחס ליהודי כפי שנתגבש במשך הדורות.

נחזור לבעיית מוקדי האנטישמיות: חשיבות רבה לאנטישמיות הסובייטית. היא מהווה למעשה את המוקד הראשון במעלה של התמדת הסטיריאוטיפ האנטישמי בעולם של ימינו. יחס זה ליהודים, כידוע, לא התחיל עכשיו — לא במלחמת יום הכיפורים, לא במלחמת ששת הימים — אלא בשנים 1948–1953, אלה שכינו, השנים השחורות של יהדות ברית-המועצות. אז נעשו, לראשונה בתקופה הסובייטית, הנסיונות לשלב את הסטיריאוטיפ האנטישמי הישן לתוך המערכת האידאולוגית הרשמית ולחיי הרזה של ברית-המועצות. האנטישמיות המסורתית הופיעה בצורה החדשה של האנטיציונות.

יש ליחס חשיבות רבה למוקד זה של האנטישמיות היות ומתלכדים בו שני אלמנטים — של האידאולוגיה הרשמית ושל המורשת ההיסטורית האנטי-יהודית. רוסיה היא מדינה שמן המאה ה-16 לפחות היחס השלילי ליהודים וליהדות תפס בה — מסיבות שונות — מקום ניכר, ולעתים מרכזי, הן במדיניות הרשמית והן בחיי החברה והרוח. אילו לאלמנט האידאולוגי יש שם חשיבות רבה מאד, שכן הוא מילא תפקיד יוצא מגדר הרגיל בגיבושה של המדינה והחברה הרוסית. וכאמור, לאידאולוגיה האנטישמית יש חשיבות רבה מאד בחברות בעלות אידאולוגיות רשמיות טללניות.

מימי ניקולאי הראשון היה היסוד האידאולוגי בעל עוצמה כואת בחייה של רוסיה שספק אם יש הבל מהותי בין המצב ששרר אז לבין זה של תקופתנו. כתוצאה משנים אלה תפס הסטיריאוטיפ האנטי-יהודי, ההתייחסות השלילית ליהודי, מקום חשוב בתחומים שונים של תודעה ציבורית וביצירה רוחנית של רוסיה והרציפות הזאת של עוינות מהמאה ה-16 עד ימינו, שהופסקה על-ידי תקופות קצרות כיחס של רגיעה, ללא נסיונות מקיפים, מעמיקים, של התמודדות עם תופעה זו, גרמו לכך שבתקופתנו יש שורשים מעמיקים לשנאת יהודים בחוגים רחבים. כללו של דבר, ברוסיה קיימת מצד אחד הרציפות ההיסטורית וסן הצד השני התחדשות הסטיריאוטיפ השלילי של היהודי במסגרת האידאולוגית החדשה.

אמנם אחר מותו של סטאלין עבר על רוסיה משבר אידאולוגי גדול. כמה יסודות פעילים בחברה הרוסית, בייחוד חוגי האינטליגנציה, החלו מציגים מול

האידיאולוגיה הרשמית נישא חדשה, בגישתם של החוגים האופוזיציוניים תופסת שאלת היהודים מקום לא פחות, ולעתים אף יותר, מאשר באידיאולוגיה הרשמית הישנה. חלק גדול מקרב חוגים אלה, אותם המכונים הניאו־סלאבופילים, הרוסיים וכיוצא באלה, מבקרים היום את האידיאולוגיה הרשמית ומוכיחים אותה על כך שאינה מתייחסת בדי חומרה לשאלת היהודים, כלומר שאינה אנטייהודית די הצורך. כששני אלמנטים אלה, של המורשת הרוחנית ושל העימות האידיאולוגית, מתלכדים יחד הם הופכים את שאלת היהודים, את ההתייחסות ליהודים, בקיצור — את האנטישמיות, למוקד חשוב מאוד בחיי החברה והרוח בברית־המוצות.

מעמדה ועוצמתה של ברית־המוצות גרמו לכך שבין הכוחות שהביאו לחידוש האנטישמיות לאחר מלחמת־העולם השנייה, היא תופסת מקום בראש. היא הראשונה שתחלה להפיץ את הפרוטוקולים החדשים של „זקני ציון“, את הטיועונים בדבר הקשר הציוני הבין־לאומי, בדבר שליטת היהודים בכספים, בתיקשורת ובמדיניות של העולם המערבי. היא היא שסיפחה את האידיאולוגיה האנטישמית החדשה בעוצמה רבה ובעקבותיה הלכו המדינות המתפתחות ובראש וראשונה העולם הערבי. הצורך ב„שעיר לעזאזל“, כלומר הנסיונות להסביר את האשיות שבהתפתחות הכלכלית והחברתית או את כשלון התוכניות העצומות עליידי חכמים של גורמים זרים הם נטייה מקובלת בחברות בעלות מתח אידיאולוגי גבוה. מכאן שהאשמת הציונות הבין־לאומית במזימות נגד האומות המתפתחות נקלטת מהר ובקלות בחברות הללו. ביסודה זוהי מורשת האנטישמיות הישנה ולכן אין תימה שבמקרים רבים מתרגמים את הספרות האנטישמית האירופית מן המאה התשע־עשרה, את הפרוטוקולים של זקני ציון וכו' (יהושפט הרכבי מביא שפע של עובדות המגלות קשר בין האנטישמיות הערבית לזו האירופית). קיימת בזמננו אינטנסיפיקציה של האנטישמיות בלבוש של אנטי־ציונות יען כי בנוסף לאמור לעיל, עצם קיומה של מדינת ישראל, פעילותה והישגיה המרשימים בכמה תחומים בולטים על רקע כשלון של רוב המדינות המתפתחות ונוח להסביר הן את הצלחת ישראל והן את כשלון המדינות המתפתחות ב„קשר בין־לאומי, מזימות וכו'.

המוקד תשלישי של האנטישמיות החדשה הוא, כאמור, השמאל החדש. שמאל זה הופיע על רקע האכזבות מן האידיאולוגיות הרשמיות ועל רקע ירידת המתח האידיאולוגי של החברות המערביות, של המפלגות והזרמים הפוליטיים המסורתיים בתוכן. באינטנסיביות רבה חותר השמאל החדש להחייאת המערכות האידיאולוגיות הישנות ולריענון. מכאן פנייתו של שמאל זה אל משנת כמה מן התגליתנים השמאליים או לכמה אלמנטים שבמארקסיזם או באנארכיזם. בנקודות אלו נחקל השמאל החדש ב„שאלת היהודים“. עצם עובדת קיומם של היהודים כחטיבה לעצמם וכיחידה לאומית, עצם עובדת פעילותם המדינית ומגמת התפתחותם מן האוניברסליות אל הלאומיות, עצם הצלחתה הגדולה של התנועה הלאומית היהודית — נתפסות כסתירה למערכים האידיאולוגיים של השמאל החדש, נוגדות ניגוד קוטבי כמה מהנחותיו החשובות ביותר. לכן הפכה „שאלת היהודים“ גם בחוגי השמאל החדש לשאלה מרכזית למדי, לנושא להתדיינות, ומתוך כך תביאה לתחיית הסטיר

ריאויטיס היהודי השלילי. כלומר, היחס האנטייהודי של השמאל החדש מתאים, ללא ספק, לכמה קווים בדיאלוגיה שלו.

בדיון על מוקדי האנטישמיות החדשה אסור לשים את הדגש בהסברתה על הכוונות הרעות. יתכן ויש כאלו לשליטי הקרמלין, לשליטים הערביים ולכמה מן האינטלקטואלים ההפכפכים של השמאל החדש, אולם לא בהם העיקר, אלא בדפוסי ההתפתחות החדשה כפי שנתגבשו על יסוד המורשת הרוחנית, החברתית והאידיאולוגית של אירופה. האינטנסיביות של ההתייחסויות ליהודים ולציונות תלויה בתנאים השוררים בחברה ובזרמים שבתוכם היא משפיעה.

כלומר, גורם מכריע בעוצמתה של האנטישמיות וביכולתה להסתגל לתנאים המשתנים משמשת רציפותה ההיסטורית, מן הזמנים הקדומים של התקופה ההיליניסטית והרומית ועד ימינו. חלקתי ואני מוסיף לחלוק על אלה שניסו לקשור את האנטישמיות דווקא בנצרות. ברור לכל שהאנטישמיות קדמה לנצרות: מגילת אסתר וקטעים רבים מן הספרות ההיליניסטית והרומית יוכיחו זאת. אגו מוצאים בהם ביטויים רבים למתח שבין יהודים ולא־יהודים במאות שקדמו להופעת הנצרות. דומה שהכנסייה הנוצרית בשלב מסוים סיגלה לעצמה את דרכי המאבק נגד היהדות שהיו רווחות בקרב עמי קדם. שכן במאבק נגד היהדות השתמשו אנשי הכנסייה ליד הנימוקים הדוגמאטיים־תיאולוגיים, שהם מעיקרי תורתם, גם בנימוקים פופולאריים כדי שיתקבלו על דעת ההמון. נראה שברצותם לרכוש לכנסייה המונים — עבדים, משרתים, בעלי־מלאכה ברומי, באנטיוכיה וכו' הם רצו לחסיר מעצמם את כתם היות הנצרות יהודית במקורה והרי כזו היא היתה בעיני מתנגדיה. וכדי להוכיח שאינה יהודית ולרכוש לעצמה פופולאריות הם הבלישו את יסודותיה האנטי־יהודיים. כל אלה הן בעיות סבוכות שנדונו רבות בספרות המדעית. אך דבר אחד ודאי — שינאת היהודים הנפוצה קדמה לנצרות.

דומני כמרכן שמוסכם על הכל שאת ראשית העוינות ליהודים וליהדות יש לחפש בעובדת היות היהודים מיעוט מונותאיסטי יוצא־דופן וחסר־סובלנות בתוך עולם פוליתאיסטי. עובדה זאת ודאי שאינה מסייעת לטיפול יחסי שכנות טובים בין בני הקבוצות השונות. ואין תימה שראצינאליסטים אירופיים, דאיסטים ומאטריאליסטים למיניהם היו תוקפים את היהודים בטענה: „וכי מיהו שהכריז על חוסר סובלנות כעיקרון קדוש, מי אמר שאמונתו של הזולת יש לעקרה באש ובחרב, ומיהו שאמר, לא תחיה עובד אלילים?“ כלומר, לדבריהם היהודים הם שהתחילו ברדיפות מטעמי דת.

איני בא להזכיר, חטאי אבותי כשם שאיני בא לדון במעלותיהם, אבל בפרספקטיבה היסטורית יש להבין כי לפנינו מתח בין שתי תפיסות עולם ושתי גישות רוחניות, שגם בהן חלו תמורות (כדאי ליד ביטויי חוסר הסובלנות לזכור, למשל, את דברי מיכה „כי כל העמים ילכו איש בשם אלוהיו“), לכן השימוש במונח „אנטישמיות“ מעורר בי תמיד ספקות. המתח שהוזכר אינו „אנטישמיות“ בלבד, אלא כאמור, התנגשות בין שני עולמות שונים זה מזה, מתקרבים זה לזה ומתחככים

זה בזה ונדהים אחד מן השני וכך יוצרים מתח שהוא מתח הנמשך כ־2500 שנה. זאת היא עובדה היסטורית, ודומני שאסור להאשים צד אחד בלבד בהיווצרות מתח זה.

מאידך גיסא, אנו חייבים לדעת, כי בחוסר-הסובלנות הבסיסי, בנאמנות ללא רתיעה לאידיאלים הרוחניים של המונותיארום, קשורים מושגי יסוד חשובים ביותר של דתנו ותרבותנו ושל התרבות האירופית כולה כגון: 'קידוש השם', העדפת ערכים רוחניים על נכסים חומריים, נכונות להקרבה, דביקות בעקרונות וכל הנובע מכך. לכן חסרת כל חשיבות היא השאלה מי התחיל הראשון את המתח והסולמוס בשאלת אמונת דעות. הוגה דעות חשוב, צבי דינדרוק, פירסם ב־1939 בגיליון הראשון של כתב־העת Jewish Social Studies מאמר בשם 'Antisemitism and Ourselves', בו טען שרעיון בחירת ישראל הוא מנגנון התגוננות של היהודים מפני עוינות הסביבה הנכרית ופגיעותיה. כלומר, הגויים נטפלו ליהודים ואנחנו פיתחנו מנגנון פסיכולוגי כדי להתגונן, כדי לא להישבר. אולם קשה לקבל תיאוריה זו, שכן עובדות היסטוריות לרוב מוכיחות שניסוח רעיון הבחירה, רעיון הייחוד הרוחני והדתני של עם ישראל, הדגשת סגוליות רוחנית, קדמו לכל נסינות הגויים לפגוע בנו כביהודים. המתח בו אנו דנים אינו של שני שבטים המתכתשים בגלל כבוד אדמה או על נכסים חומריים או אף בגלל מטרות פוליטיות. אלה הם שני יסודות של תפיסת עולם וגישה לחיים המנוגדים זה לזה.

בעצם אין גם חשיבות לכך אם רעיון הבחירה וההתבדלות היהודית וחוסר־הסובלנות קדמו לפגיעות ביהודים או תנאי הסביבה, שטרם העמקנו לחקור בהם וכנראה שאין לנו נתונים היסטוריים וארכיאולוגיים כדי לבדוקם, הם שקבעו אותם. החשוב הוא שלאנטישמיות כיום יש לגשת כאל פנומן היסטורי מגובש ורצוף שהטביע חותמו בתודעתם של הבריות ובצורות אידווגם החברתי ועל־ידי שום מחקר היסטורי, סוציולוגי או פסיכולוגי לא ניתן כיום להחזיר את הגלגל אחורנית ולהתחיל לגלגל את הסרט ההיסטורי של שנות אלפים מחדש. כשם שכל בן־אדם יחיד הוא תוצאה של סלקציה גנטית־ביולוגית במשך דורות ואיש אינו יכול לבוא ולתקן את תכונותיו הבסיסיות, אלא הוא חייב לקבלן ולחיות עמהן, דומה שכל המצב גם בסלקציה גנטית־היסטורית. לגבי אדם יחיד אפשר לגסות לבלום נטיות מסוימות ולטפח אחרות, אך כל זאת בגבולות הצרים של התנוגים הביולוגיים והנפשיים הבסיסיים. וידוע הוויכוח בתורת החינוך: עד כמה התורשה קובעת ועד כמה משפיעים תנאי הסביבה? כיוצא בזה בתחום הרוחני והחברתי: ישנה מורשת גדולה, ארוכה. לא אירופה ולא אנחנו איננו יכולים להתכחש לה. אנו מוכרחים ללמוד לחיות אתה. הגישה ההיסטורית, הסוציולוגית, הפסיכולוגית מנסה להתחקות אחר שורשי הדברים הללו ולנתחם, כדי להבין ביתר בהירות את התנוגים הבסיסיים, אולם איש לא יוכל לראות את האדם המודרני בחינת לוח חלק.

ואשר למקום האידיאולוגיות במערכות הללו — אין ספק שהמונח האידיאולוגי מרכזי ביותר בהן. מורי ורבי הפרופסור יצחק בער לימד שרדיפות יהודים פרצו

בדרך כלל בתקופות של תסיסה דתית וחברתית, כגון בזמן מסעי הצלב, בימי המגיפה השחורה וכד', או גוברת העוינות ליהודים וישנו רצון לתת לה ניסוח קיצוני ביותר וכולל יותר. היות שהיהודים נרשאים בתוכם מורשת פסיכולוגית, חברתית ודתית שונה מזו של עמי הסביבה גורם הדבר לכך שבתקופות של התלהטות היצרים או של מתחים אידיאולוגיים מובלט שוני זה יותר מאשר בתקופות רגיעה.

אחד הגורמים המכבידים על השתלכות היהודים בחיי הסביבה באירופה היא, כאמור, האינטנסיביות של הסטיריאוטיפ היהודי השלילי. אפשר אמנם להפגין בלונדון נגד הצגת „הסוחר מוונציה" או נגד הסרט „אוליבר טוויסט", אבל איראפשר למחוק את יצירות מארלו, שקספיר ודיקנס ורבות אחרות מאוצר התרבות האנגלית, לא את המיסטריות של ימריהביניים ולא את האמנות הפלאסטית הגדולה על האלמנטים האנטייהודיים שבהן. כל אלו הן חלק אינטגרלי של תרבות אירופה ואין לעוררן, וכמובן שהן מצדן מטיפות גרדך על גרדך להתייחסות שלילית אל היהודי שהחלה, כאמור, בזמן העתיק. האמנות התמימה של אנשי המאה השבע-עשרה והשמונה עשרה, של הראציונאליסטים והמשכילים, שטענו כי האדם גולד, לוח חלקי ושפל הלוח הזה ניתן לכתוב כל מה שאנו רוצים נתבררה לחלוטין. האדם גולד כשהוא מותנה, מוכשרי במיוחד לקלוט את השפעת תרבותו ולשדנן של העם שבקירבו הוא חי. את לשון סביבתו החברתית, אולם בכושרו זה טבעים גם יסודות מורשתו הרוחנית, הדתית וכד'. כשהוא ילד בן 4 או בן 8 — כתוב עליו כבר הרבה מאד, וזהו הקרשי העומד בפני מחנכים ומדינאים כאחד. וזהו גם בעיית גבולות השפעתנו.

אולם ככל שאני פסימי מבחינה זו וגוטה לקבל את תכתיב ההיסטוריה, את עומס המורשת כשאלה זו, אינני בשום פנים ואופן דטרמיניסט מוחלט. אפשר וצריך לפעול נגד האנטישמיות. ברצוני רק להדגיש שבעיה זו אין אפשרות לפתורה" תוך זמן קצוב — חמש, עשר או עשרים וחמש שנים, עלידי מהפכה סוציאלית זו או אחרת. ייתכן שזה עניין למאות בשנים, ובכל זאת דבק אני באמונתי שבגבולות הנתונים של מורשת ושל יחסי אנוש חייב להיעשות ניתוח ראציונאלי של השפעת הכוחות השונים כדי להשתמש בו למטרות חינוך. ככל שהניתוח הראציונאלי והחינוך יהיו עמוקים יותר כך אפשר יהיה להשתחרר בהדרגה ממעקפות פסיכולוגיות ומסטיריאוטיפים שנתגבשו במשך ההיסטוריה. לא נוכל לדחוק אותם לגמרי אבל עלינו לשאוף להעמידם כפרספקטיבה נכונה. לכן תפקיד חשוב הוא להסביר את משמעות האנטישמיות, לנתח שורשיה, להכניסה לתוך המסגרת ההיסטורית הנכונה. אולם זה חורשב כי עלידי כתיבת כמה ספרים על האנטישמיות בהם יסביר אופיה של תופעה זו וינתחה יבוא השינוי הנואל וימצא הפתרון המיוחל, אינו אלא שוגה בדמיונות"שוא.

המתעניינים במהותה של האנטישמיות אינם מסתפקים לעתים בניתוח הקיים אלא מעלים שאלות כגון: מה היה קורה אילו כל עם ישראל היה מתרכז בארץ ישראל, ואילו ממשלת ישראל היתה נוקטת מדיניות אחרת מזו שהלכה בה וכיוצא

באלו שאלות, ברור שלכל זה היתה השפעה כלשהי, שכן, כאמור, האנטישמיות אינה מהלך חד-צדדי. אמנם האפולוגטיקה היהודית טענה כל הזמן כי היהודים היו תלשים וכו' ולכן לא יכלו להשפיע השפעה של ממש על היחסים הבין-קבוצתיים, אך, כאמור, יש לראות את הדברים בקונטראסט הכללי של יחסים בין יהודים ללא יהודים, וכן ביחסים בין מדינת ישראל והמדינות זולתה, ואף-על-פי-כן לא נראה כסביר שאילו מדינת ישראל היתה מנהלת מדיניות גייטראלית היתה רוסיה משנה את יחסה אלינו, כשם שאינם נראים דברי אלה שטענו: אילו היהודים היו העגנים במסחר או בעסקי הלוואות לא היתה קיימת אנטישמיות. זאת היא פשטנות יתירה! מדינת ישראל והעם היהודי הם גורם בעל משקל, למרות שאינם כוח בעל עצמה כפי שטוענים האנטישמים, היהודים למרות היותם מיעוט בכל מקום, הם בעלי השפעה ומשקל, ולכן יש משמעות ניכרת למעשיהם ולמחלליהם, אולם חשוב לאין ערוך הוא דימויים בעיני סביבתם כגורם גדול ועצום. הרי ככלות הכל הצליח היטלר לשכנע מיליונים בגיראדם בעולם שהיהודים הם סכנה לאנושות ומיליונים האמינו שמלחמת-העולם השניה היא מלחמה נגד השתלטותה של היהדות על העולם; האמינו שהיהדות שלטת באמריקה ובאנגליה. למעשה כותבים „פראבדה“ ו„איובסטיה“ היום אותם הדברים עצמם שלא הציונות היא מכשיר שבידי האימפריאליזם, אלא במידה רבה היא משתלטת על האימפריאליזם, שהשפעתה של הציונות מכרעת בארצות-הברית, באירופה, בכנסייה הקתולית.

כאן בולט הקשר בין האנטישמיות והאנטיציוניות. בניגוד להכחשות ברור כי הן דבר אחד, שכן משתמשים כאן בטיעונים ודימויים דומים, אין פירושו של הדבר שכל החשוב שאין שאלת היהודים נפתרת על-ידי בואם של יהודים לארץ-ישראל הוא אנטישמי. אדם יכול להיות לא-ציוני וא-ציוני, לדרוש לבטל את כל האומות ולטעון שעל היהודים להתבולל בקומפלקס אוניברסלי שיקיף את כל האחרים. זהו דעה שנשמעה לא פעם ובוודאי שאיננה אנטישמית, אולם מי שבא לתקוף את הציונות ולייחס לה כוונות של השתלטות על העולם, לטעון שהיא מנהלת מלחמת השמדה נגד העמים הערביים וכיוצא באלו טענות, חוזר על הנימוקים האנטישמיים המסורתיים. ברור, מאידך, שהתנגדות לכך אין פירושה שיש להצדיק בכל את דרכה של הציונות או את המדיניות של ממשלת ישראל. אמנם איש הימין הצרפתי או הספרדי יכול להיות בעד מדינת ישראל מבחינה מדינית ויחד עם זה להיות אנטישמי. אבל אם אנו עוסקים בקונצפטים אידיאולוגיים הרי האנטיציונות של היום היא הלבוש החדש לסטריאוטיפים הישנים.

כדי להחליש נוספות את הטענה שהיחס של הממשלה הסובייטית לישראל נקבע מגימוקים פוליטיים תכליתיים בלבד, ברצוני להזכיר שהמסע נגד הציונות התחיל בתקופת שיא הידידות, כביכול, בין ברית-המועצות לישראל, כאשר גרומיקו היה מופיע בארץ בננות הערבים התוקפנים, החלו להופיע בעתונות הסובייטית מאמרים, ביניהם מאמרו הנודע של אהרנבורג, נגד הציונות הריאקציונית ומגמותיה, ואז עוד לא הית כל ספק בגייטראליות של ממשלת ישראל בין שני הגושים, פגשתי אנשים שנאסרו ברוסיה בנובמבר-דצמבר 1947 בהאשמה של ציונות

ותמיכה בישראל, עוד לפני שהוכרו על הקמת מדינת ישראל. ועל כך ישבו שנים בבתי סוהר, אין להסיק מכך שאיננו צריכים להקפיד על טוהר מדיניותנו או לא לשמור על רמתנו המוסרית. נהפוך הוא. אני גורס שמבחינתנו אנו, מבחינת עמדתנו, אנו חייבים לקבוע את הדרך המדינית והחברתית הצודקת ביותר. אולם ספק אם זה היה משנה את מעמדנו הבינלאומי.

אשליה אחת שברצוני לדון בה, לפחות מבחינה היסטורית, היא בעיית יחס האיסלאם ליהודים. נכון הוא שהתנגדות ליהדות באיסלאם ובנצרות שונות הן. מבחינה תיאולוגית-דוגמאטית נבנית הנצרות על כשלונת של היהדות: דחיית ישו עליידי העם היהודי וכתוצאה מכך חורבן ירושלים והפיזור היהודי, תעושת היהודי, הוא סקרונומיה של הנצרות. מכאן מסתבר שנוצרי הרוצה להיות עקבי בגישתו משרואה הוא את שיקומה של ירושלים עליידי יהודים, חייב לומר: יש לבחון את יסודות השקפתי הדתית. אפשר לכן לגרוס שקיים ניגוד גמור בין התיאולוגיה הנוצרית לבין היהדות. קיומם של היהודים בהשפלתם הוא ההוכחה ההיסטורית, כביכול, לאמיתות האמונה הנוצרית. ובכל זאת, למרות השוני בהתייחסות ליהדות שבשתי הדתות הגדולות, כל נלך בדרך של אידיאליזאציה של האיסלאם. האיסלאם אף הוא דוחה את היהדות. אלא בה בשעת, שלפי תפיסת הנצרות, היהדות צריכה להתקיים בשיפלותה, כמופת דתי, הרי באיסלאם יש ליהודים (ולנוצרים) זכות לגיטימית של קיום שולי. כלומר גם על פי האיסלאם הם חייבים להתקיים בתנאים של הפליה והשפלה. לכן רציון השלטון המדיני היהודי העצמאי קשה למסלמי אדוק לא פחות מאשר לנוצרי אדוק, אולי בשינוי נון קטן. במציאות היתה ברוב התקופות הסובלנות ליהודים גדולה יותר באיסלאם מאשר בנצרות. אולם גם בנצרות היו סטיות מן הקו הנוקשה, ועובדה היא שלמרות הכל המשיכו היהודים להתקיים בחברה הנוצרית ואף השיגו בה הישגים לא סבויטלים, ומהמאה השמונה-עשרה ואילך תרבותה של אירופה הנוצרית איננה מושפעת עוד במידה מכרעת עליידי הכנסיות ולעתים היא אפילו אנטי-כנסתית. ואחת הסיבות להצלחת האנטישמיות המודרנית היתה בכך שהראיסטים, המאטריאליסטים והסוציאליסטים באירופה לא זו בלבד שלא קיעקעו את הסטיריאויטים האנטישמי של היהודי שהיה קיים בתודעת הציבור, אלא במידה רבה אימצו אותו לעצמם. אמנם הם דחו קווים אחדים שלו, אבל עשו ראציונאליזאציה שלו, דבר שאנטי המסורת לא יכלו לעשות.

מזרמים אלה בא לעולם הוזהוי בין היהודי לבין הקאפיטאליסט (גילגול המוטיב מימרי-ביניים של המלווה בריבית היהודי) שכמה מגדולי המחשבה הסוציאליסטית טיפחו אותו והוא הפך לאחד מאבני היסוד של גישתם. פרודון אמר: „להשמד אותם ד". באקונין אמר: „זהו כוח ההרס הגדול ביותר בעולם. שתי זרועותיה של היהדות חונקות את העולם: רוטשילד מצד אחד ומארקס מהצד השני". שניים אלה שייכים אמנם לזרם האנארכיסטי, אבל ישנם גם זרמים סוציאליסטיים אחרים שזיהו את היהודי עם הקאפיטאליסט, ואין זה מקרה. המחשבה האוניברסאליסטית האירופית, משיצאת להתמודד עם הגישות המסורתיות, ניסתה לתת פרשנות ראציונאלית לאירועים היסטוריים, ועצם קיומם של יהודים בזמן החדש, ולא כל שכן קיומם

קבוצה, ככוח לא מבוסס בתחום הכלכלי, הפוליטי, החברתי, התרבותי או המדיני, עמד בסתירה לסכימות המקובלות. דברי מארקס בסיום מאמרו המפורסם בשאלת היהודים שהאמאנסיפאציה של היהודי היא האמאנסיפאציה של האנושות מהיהדות אינם בבחינת פראזה, אלה הם עיקר ושורש בנישה הראדיקאלית והסוציאליסטית לקיומה של היהדות. כלומר, גם האוניברסאליזם הראציונאלי המיוסד על המסורת הנוצרית אינו מכיר בלגיטימיות קיומה של קבוצה יוצאת דופן כיהדות.

הדבר שהפריע לראציונאליסטים האירופיים היתה לא שונותם של היהודים בלבד. הם ידעו שבתוככי החברה האירופית קיימות קבוצות מיעוט וקבוצות יוצאות דופן, אלא שהיהדות היתה מאז ומעולם קבוצה יוצאת דופן הנתחלת. היתה לה דרך משלה לגאולה, היתה לה אף טענה לבחירה. הראציונאליסט האירופי לא היה יכול להבין מדוע דבק היהודי באמונתו העתיקה אף שהוכח בעליל (כך הוא היה עבור) שכל הדתות הן אוסף שקרים ומעשי מירמה של כמרים. אם גם בעולם המודרני מתעקש היהודי לשמור על נאמנותו לחבלי, הרי שהוא אחד מהשניים: דוגמאטיקן מטומטם שאינו מכין ולא כלום בבעיות העולם, או גרוע מזה, יש לו טובת הנאה מנאמנותו לדתו, שביסודה תאוות-ריווח או שאיפות השתלטות על העולם בעזרת אירגון היהודים, הקהילה היהודית, שהיא, מדינה בתוך מדינה, והוא מסתיר אותן במסווה של דת. מכאן שלא היה ניגוד מהותי בין הקונצפט ההיסטורי הנוצרי לגבי קיום היהדות בפירושו המסורתי ובפירושו הראציונאליסטי.

אסור לטשטש דבר עיקרי בניתוח זה והוא: כאשר הראציונאליסטים אומרים שיש לבטל את היהדות, אין פירוש דבריהם שיש לקחת את היהודי ולשולחו למשרפות כפי שעשו הנאצים. הפירוש הוא אחר: לתת לאנשים ממוצא יהודי להשתלב בחברה האירופית ולמחוק את זכר עברם הרע, הפגם, המיוסד על התנשאות ועל חוסר-סובלנות. כמובן, שבין גישת חוגי-הדעות במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה לבין גישת האנטישמים המודרניים רובצת תהום ויש להבחין היטב בהבדל העמוק שבין השניים, אבל דבריהם הם מן היסודות והשורשים ההיסטוריים שמהם צמחה האנטישמיות המודרנית. משורשים אלה צמח גם היחס למדינת ישראל. מדינה זו אינה סתם מדינה לפליטים יהודיים הנרדפים במקומות שונים, וכי מה בעצם רוצה ישראל השמאל החדש? אילו הישראלים היו מוותרים על האידאולוגיות הציוניות, על חוק השבות, על המשמעות ההיסטורית של ישראל כמולדתם הרחבתית והתרבותית של כלל היהודים ייתכן שהשמאל החדש היה מסכים להכיר במדינה כזאת (אם כי גם אז ייתכן שהיו חבריו טוענים כי מטב שתהא זו מדינה דו־לאומית ולא חד־לאומית, מדינה יהודית). אלא שמעצם בריאתה ומונת יצרתי המדינה היהודית היא מדינה ציונית, כלומר יש לה אידאולוגיה יהודית לאומית מובהקת. לכן היא עומדת בניגוד מוחלט לשאיפות השמאל הראדיקאלי כשם שהוא הפריעה בעבר לקונסטרוקציות האוניברסאליסטיות של הסוציאליסטים ושל הליבראליים כאחד, היהדות — שריד העבר, המאובן ההיסטורי, גושאת רוח הבורגנות — שלפי כל הפרוגנוזות חייבת היתה להיעלם עם עליית הקאפיטאליזם, ובוודאי עם נצחון הסוציאליזם, לא זו בלבד שממשיכה היא לחיות, אלא אף זו שהיא

כאילו חידשה את נעוריה. משל למה הדבר דומה: לרופא שפסק לפי כללי מדע הרפואה שהחולה ימות, ולא זו בלבד שהחולה לא מת אלא קם ממיתת חוליו וממשיך להיות פעיל יותר מבעבר. מכאן על הרופא להחליט: האם זו ידיעתו ברפואה היא שפנומה או עליו להכריז כי קיומו של הפאצינט אינו לגיטימי ושהחולה אינו אלא רוח רפאים. וכדי להציל את התאוריה נטו רוב הראצינאליסטים למסקנה שקיום הפאצינט הוא שאיננו מציאותי.

התנגשות תיאורטית זו היא עקרונית ומשמעותית ומשפיעה על ההתייחסויות הריאליזטיות. מאבקים אלה הם ניגודי עקרונות ולא פרי סיטואציות פוליטיות חולפות בלבד. אם כי אין לזלזל גם במצבים פוליטיים, בגיצול ההתנגדות ליהודים לשם השגת מטרות מדיניות או חברתיות. בשלבים מסויימים המרכזיות של היהודי יכולה לגבוע מסיטואציה פוליטית או חברתית, כגון מסתחים בין־קבוצתיים, מהתחרות כלכלית, מהתחרות על משרות ועמדות וכו'. אך דומה שמשקל עדיף בהרבה יש לעקרונות. אחרי ככלות הכל עלינו לזכור שקיומו של היהודי כתופעה היסטורית הוא פרי של דבקותו בעקרונות. אילו היו היהודים מסכימים להצבת הפסל בהיכל בימי קליגולה או מקבלים את הנצרות בימי קונסטנטינוס כל מהלך ההיסטוריה היה שונה. הדבקות בעיקרון היא־היא בעצם שקיימה את היהודים כחברה היסטורית ולכן ההתנגשות בין העקרונות הרעיוניים איננה פיקציה אלא מציאות שיש לה משמעות מרחיקת־לכת.

מכאן לשאלה: מה עלינו לעשות? — לחזר אחרי אהבת העולם? להקריב קרבנות רעיוניים בכדי למצוא חן בעיניהם? או לנסות לעמוד על שלנו?

ברור שקיומה של מדינת ישראל וקיומם של היהודים כקבוצה היסטורית בעלת תודעה מתרחשים במסגרת מדינית ורעיונית משתנה. מלכתחילה היה ברור שזרמים פוליטיים ורוחניים רבים וחשובים יעמדו בניגוד להם. יתכן שהתנגדות זו תחלש ואולי אף תתירף. אם דברי על כוחות הסטיריאויטיפ השלילי ושימוש בחברה מודרנית נכונים, הרי שהמתח יחריף. ואם אין ברצוננו להתאבד או להישמד, עלינו ללמוד לחיות במסגרת של עולם זה על מורשתו ההיסטורית.

אם המתח כולו תחל בעבר הרחוק בגלל הפרטנזיות הרוחניות של אבותינו או בגלל שהגויים הקנאים נטפלו אלינו ובחרו בנו כאובייקט לרדיפתם, זו בעיה משנית לצורך דיון זה. העובדה ההיסטורית נשארת בעינה: אנחנו, עם בחירה, עם נבחר במובן זה שאנחנו בגלל מהלך תולדותינו עם שונה מאחרים. את השוני ההיסטורי ואת השוני הפסיכולוגי שלנו עלינו לדעת לשאת בכבוד, ללמוד לחיות אתם ואף להשתמש בהם לפיתוח כוחותינו כדי להיות, עם־בחירה' (שהרי, עם בחירה' איננו טוב יותר מאחרים מטבע בריאתו, אלא בגלל הישגיו). עלינו ללמוד לחיות עם שתי המורשות ההיסטוריות, זו שלנו וזו של האומות סביבנו, והאפשרות לחיות בסיטואציה זו צריכה להישען במידה רבה על יכולתנו להבין את משמעות השוני שלנו. עלינו להכיר (ולדעת אף לשמור) על הערכים הספציפיים שלנו שבהם מתבטא השוני שלנו, ואל לנו לשעות לדברי אלה הצועקים בנגות, 'פיר־הנפש', אנשי־המוסר' וכו' המוותרים כביכול על אינטרסים ריאליים למען הויות אידיאליסטיות. דווקא בשמירה על הערכים ההיסטוריים שלנו אנו יכולים לקוות, בהסתמך על נסיון העבר, להמשיך

לחיות בעולם שמבחינה אידיאולוגית או פסיכולוגית עדיין רבים בו אלה שלא
השלימו — ואין זה גראה שבחקופה הקרובה ישלימו — עם קיומנו המיוחד ובייחוד
עם קיומנו הממלכתי.

SUMMARY

First in No. 18 of "Yalkut Moreshet" we bring a lecture by Prof. S. Ettinger of the Hebrew University, Jerusalem, before the "Moreshet Circle" on the subject: "Anti-semitism peculiar to our times".

This lecture has been edited by Prof. Ettinger for publication in the Yalkut and it is an important contribution to the series of research papers in which he examines and clarifies the phenomenon of hatred towards Jews in modern times.

There is the second (and final) part of Yoav Gelber's paper on "Zionist Policy and the Transfer Agreement, 1933—1945". In this paper Gelber endeavours to give a comprehensive view of this intricate subject which in its time aroused controversy in Jewish and Israeli public opinion. It also throws light on the different aspects of German policies during that period. The paper was presented as a final thesis for a degree at the Hebrew University, under the guidance of Professor Ettinger.

We present Shalom Holawski's paper: "Minsk — its struggle and destruction", a contribution to help us understand the situation of the Jews in the Soviet Union. The fate of the Minsk Ghetto, which existed for a fairly long time; the underground influx of refugees into Minsk — all these throw light on the behaviour and the reactions of Soviet Jewry on the one hand and the non-Jewish surroundings on the other during the Second World War.

S. Holawski also analyses the way in which Soviet authorities officially published their sources and the lessons to be drawn from the Minsk Ghetto and the underground that grew up there.

Sources and Evidence.

Under this head we bring the testimony of Shmuel (*Mietek*) Gruber, edited by S. Krakowski after checking against evidence given by the author shortly after the War and other sources.